

INHOUD

I. Normen en waarden, wormen en maden

Het Neptunus-ritueel / De spanning / De Linnaeus van het wondersprookje / Karakter / De keerzijde / Ontgroening / Schaamtecultuur / Solidair in de domheid / De laatste kannibaal / Janus / De zwarte keerzijde/ Psychopathie als methode / Super-Cannes / Solidariteit in zonde / COR / Esse est non percipi / Vrije keus / Streetwisdom / Extase / Regulering / Carnaval / Provo / De schaduw / Immaterieel erfgoed / Zimbardo / De banaliteit van het kwaad / Heldendom / De inburgeringscursus / De ongeschreven regels / Proxemics / Officieel en officieus / Spectrum van het gedoogbeleid / De kloof / Oorlog / De Zaak / Fulcrum

II. Methodische domheid

Dom in Christus / Trickster / De Ontcijferaar / Het Plein van de Buitenkant / Kleren van de keizer / De provocatie / Pomo / Het alternatief / Het hellend vlak / Het clootcransbewijs

1. De bovenwereld

Švejk / Windroos van het succes / Stiptheidsacties / Jarry / Droomjagers / Yes Men: lachactivisten / De grijns / Privatiseer de kosmos / Het ultieme punt / Ausländer raus / EGBG / Advocaat van de duivel / Volkslied / Barr / Borat / Bordjes / De handtekening / Spandoek / Standaard Tijd / Ik ben dom / Taal / De Memer / Muziek

2. De onderwereld

Hoe dan gehandeld? / Superdupont / De multo-radiale samenleving / Jiskefet / Hi ha Happening / Monty Python / Laibach / De geuzennaam / Nepnieuws: een glijdende schaal / De bodemloze put / Leve de moraal / De muur / Domheid als sabotage

Keuze uit de bibliografie

I. Normen en waarden, wormen en maden

Het Neptunus-ritueel

De evenaar is een denkbeeldige lijn op nul graden Noorderbreedte en nul graden Zuiderbreedte die de wereld in twee helften verdeelt. Voor Europeanen uit de zestiende eeuw markeerde de grens de toegang tot een omgekeerde wereld, met tegengestelde seizoenen, antipoden en een misvormde sterrenhemel.

Matrozen die voor het eerst de evenaar passeerden werden aan het Neptunus-ritueel onderworpen. De zeegod klom aan boord met zijn gevolg om de nieuwkomers te ontgroenen. De kapitein droeg de macht over aan Neptunus en de zwarte vlag werd gehesen. Verkleed als piraten en kannibalen dwongen ervaren bemanningsleden de novieten over het dek te krui-
pen. Na het kussen van de ingevette navel van de Koninklijke Baby controleerde de koninklijk tandarts hardhandig hun gebitten, opereerde de chirurg ze anaal met absurde instrumenten, moesten ze een waarheidsserum drinken (zeewater met pepersaus), werden ze kaalgeschoren, in jurken gehuld, verkracht, getatoueed, ingestront, gekielhaald en uiteindelijk, na een publieke spotexecutie, door de koninklijke begrafenisondernemer in een doodskist getimmerd. Tenslotte worden ze gedoopt in een bad met smurrie. Na reiniging ontvingen ze een diploma in de Orde van het Diepe, de Blauwe Neus of de Deinende Zee.

Mogelijk is het ritueel begonnen toen de Portugezen tijdens de ontdekkingsreizen hun angsten over de 'andere wereld' door een doop poogden te bezweren. In 1614 werd de 'zeedoop' verboden door de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), vanwege het grote aantal gewonden en doden, maar het ritueel heeft tot in de twintigste eeuw slachtoffers geëist.

De spanning

Op het nulpunt kwam tijdelijk de onderwereld naar boven. Volgens de klassieke verklaring is de ontgroening een manier om spanningen aan boord weg te nemen, en de nieuwkomers hiërarchie en discipline bij te brengen, de pijlers van de 'bovenwereld'. Het ritueel zou, net als het carnaval, in dienst staan van de bestaande harmonie. Maar dat is een misvatting.

In feite wil de vernederende rite juist spanning opbouwen; het gaat niet om een bevestiging van de orde, maar om een overgang naar een nieuwe orde die heimelijk draait om geweld en schaamte. Maar voor de buitenwereld spelen de trotse matrozen dat de ontgroening draait om identiteitsgevoel, samenwerking en respect.

De Linnaeus van het wondersprookje

Op de nulgraad, die exotisch is en gevaarlijk, maar ook heet en saai, brengt de ervaren zeeman, vaak de hoogste in rang, de omgekeerde wereld tot leven door tijdelijk de rol van piraat aan te nemen, de laagste schurk die fascineert door zijn durf, vrijheid en vakmanschap.

Folklorist Vladimir Propp meent sporen van de initiatierite, de inwijding in de geheimen van een gesloten gemeenschap, te herkennen in het sprookje: de held verlaat zijn thuis na overtreding van een gebod en moet strijden met de schurk om weer thuis te komen. Propp wordt wel de ‘Linnaeus van het wondersprookje’ genoemd, omdat hij in het verhaal 32 functies herkent die in een bepaalde volgorde zouden optreden. En inderdaad doorlopen de novieten een zorgvuldig ingedeeld traject van vernederingen dat leidt tot loutering. Kort gezegd: in het Neptunus-ritueel vertrekt de naieve matroos van huis naar een schip. Tijdens de tocht wordt hij door bemanningsleden aangespoord in opstand te komen tegen de leiding, waarop hij bij de evenaar in een mysterieuze waterwereld belandt en de strijd met zeerovers aan moet binden.

Maar het ritueel eindigt niet met een weerkeer naar de vertrouwde orde. De held verslaat de schurk niet, maar sluit zich bij hem aan. De beproeving verandert de jonge held in een piraat die tijdens een volgende tocht op zijn beurt anderen mag vernederen. Volgens onderzoek leidt de beproeving vooral tot rancune, die de matroos aanvaardt ‘omdat het nu eenmaal traditie is’. Ze vergeten dat het een traditie is omdat ze hem zelf voortzetten.

In de koopvaardij is de ontgroening in onbruik geraakt, maar op cruiseschepen is zij als amusement nog populair. Door een verrekijker van wc-rollen zien we toeristen die elkaar met een ansjovis achtervolgen. Ontdaan van zijn mythologische, sublieme sfeer resteert een ridicuul spelletje. (Zie ook Simon J. Bronner, *Crossing the line. Violence, play, and drama in naval equator traditions* Amsterdam, 2006).

Karakter

Matrozen die de evenaar al eens hebben gekruist, worden Schildpadden genoemd (Shellbacks), novieten heten Padden, Kikkers of Donderkopjes (Pollywogs). De namen wijzen op karaktervorming. Schepelingen ontwikkelen zich van week naar hard, van naief naar slim, van verwijfd naar mannelijk, van dwaas naar schurk. De ontgroening hardt de padden tot schildpadden.

Op een prent uit 1907 'Initiated' zien we een matroos geleund op een kruk, zijn ledematen in het verband. De prent memoreert de kruising van de evenaar. 'I got mine' staat eronder: de uitdrukking slaat zowel op het diploma als op het pak slaag: de ideale burger is een gediplomeerde invalide. Niet voor niets betekent het woord 'karakter' litteken. Ieder karakter is zijn eigen karikatuur, een eigenheid geworden verminking. Dat is het taboe.

Briefkaart 'Initiated', 1907
Middletown, Connecticut, USA.
De ondertitel 'I Got Mine' wijst
zowel op het diploma als op het pak
slaag. (Collectie Simon Bronner)

De keerzijde

Ieder land en iedere tijd kent zijn eigen ontgroeningen. Tijdelijk staan de verhoudingen op hun kop staan. In veel beroepen krijgen nieuwkomers onmogelijke opdrachten; tuinders laten een leerling speuren naar het aardbeienladertje, een leerling-timmerman moet op zoek naar de vierkantegatenzaag, een plintentrapje of een doosje slotgaten, de koksknecht moet linzen tellen, de dichtegaatjespan halen, of een ons kippenlippen. De leerling-garagist moet op zoek naar een doosje bougie-vonkjes, de jonge barman naar ijsblokjespoeder, boeren naar ploegsmeer, de archivaris wordt gestuurd om de map met zoekgeraakte stukken.

Vanouds staat humor in dienst van vernedering: je weet dat je voor het lapje wordt gehouden, maar je moet het spel meespelen op straffe van uitstoting; het gaat om de houding; je moet leren je te voegen naar de opdracht ongeacht de absurde inhoud, zoals gevangenen kuilen graven om de opgegraven aarde te begraven. Iedere orde berust op geestdodende arbeid.

Ontgroening

Ook het bestuurlijk gezag is geworteld in een ontgroening, de overgang van een 'harmonieus' kinderbestaan naar een wereld die draait om schade en schande. Aspirant-leden ('foeten', 'nullen', 'novieten', 'klooien') van een studentenvereniging moeten tijdens hun introductietijd beproeveningen doorstaan, voordat ze officieel worden ingewijd in een dispuut. Methoden van ontgroening lopen van plagerijen

tot strafbare feiten. Behalve tussen geoorloofde en ongeoorloofde praktijken is ook een onderscheid te maken tussen ontgroening op grond van gelijkheid (kennismaking) en ontgroening op grond van ongelijkheid, waarbij de 'feuten' onder verbale en mentale druk opdrachten van ouderejaars moeten uitvoeren.

Op het ontgroeningskamp wordt bagage gecontroleerd op 'verboden spullen' als drank of sigaretten, make-up en aftershave ('het gaat om je inhoud, of het gebrek daaraan'), boeken ('denk je dat je tijd hebt om te lezen?').

De feuten worden geblinddoekt en 's nachts op een onbekende plaats achtergelaten. Ze mogen geen horloges meenemen zodat hun tijdgevoel verstoord raakt. Bovendien: 'feuten zijn niet bij de tijd,' of 'gezelligheid kent geen tijd.' Telefoons zijn taboe; 'wie zou je willen bellen, al je vrienden zijn hier.'

De mannelijke studenten worden kaalgeschoren, moeten T-shirts dragen (al dan niet bedrukt met een nummer), een luier of een jurk. Op hun gezicht en lichaam worden leuzen geschreven met roet of lippenstift.

Na de desoriëntatie en ontmenselijking volgt de walging. De feuten krijgen op afwijkende tijden te eten, worden ingesmeerd met voedsel, moeten met vastgebonden handen uit een hondenbak insecten, wormen, pepers of braaksel eten, en veel drinken, meestal bier (zeg nooit pils; ook het taalgebruik is gereguleerd), soms urine.

Dan volgt de ontmanteling van de hygiëne: wassen is verboden, ze worden gespoeld met een brandslang. Toiletbezoek is alleen toegestaan op bepaalde tijden. Ze

moeten de doucheruimte schoonmaken met tandenborstels. Ook het slaapgebrek wordt georganiseerd.

De volgende dag moeten de feuten samen een fiets bouwen, 100 meter hinkelen, kikkeren, tijgeren, robben, en andere taken waarbij ze door de modder of over de vloer moeten kruipen. Met de vingers in de oren moeten ze zoemgeluiden maken. Na het spitsroeden lopen, komt men overgoten met bier als volwaardig lid uit de tunnel.

Ontgroening

Schaamtecultuur

De schaamte die volgt op het gehoorzamen aan een absurd bevel van een ouderejaars, bindt de studenten aan het dispuut (het woord wijst niet alleen op het debat, maar ook op de twist als kern van de eenheid). Enerzijds rationaliseren ze hun gedrag; ze doen wat burgers is verboden, en doen het in zekere zin in hun plaats. Anderzijds voelen ze zich niet verbonden met de publieke gemeenschap vanwege hun collectieve

schaamte. De gedeelde vernedering maakt ze tot ‘vrienden voor het leven’. Het volgende jaar mogen ze op hun beurt anderen onteren.

Solidair in de domheid

Hier raken we de kern van ons betoog. Want wat bindt een samenleving? Niet een identificatie met de wet die het sociale leven regelt, maar de identificatie met de voor een samenleving specifieke overtreding van de wet. Een groep wordt niet bijeengehouden door kennis over de regels die je moet volgen, maar door kennis over regels die je straffeloos mag breken.

De publieke wet is noodzakelijk gespleten tussen rationele normen en waarden, en de irrationele rituelen die ermee in strijd zijn, ‘wormen en maden’. De verklaring voor die tweespalt moeten we zoeken in de fundering van de wet.

De laatste kannibaal

‘Summus ius summa iniuria’ – Cicero *De officiis*

Heeft God de wet met een hemels vuur gegrift in stenen tafelen? Rukte Wodan de wereldboom uit de aarde om op de blaadjes de runen te krassen die de wet stellen? Verwierven primitive mensen een taal om op een magisch moment een verdrag te sluiten? Is de wet opgelegd door een veroveraar, is de wet gesouffleerd door een geheimzinnige wetgever, of is de wet het product van de macht der gewoonte?

Alle mythen verhullen dat de wet is geworteld in een overtreding van de bestaande orde, die achteraf is gewettigd. Kort gezegd luidt de paradox: 'Leven hier nog kannibalen? Nee, de laatste hebben we gisteren opgegeten.' (Eric Santner) De eerste wetgever is de laatste kannibaal. Bezien vanuit de oude orde is iedere nieuwe wet een misdaad, terwijl de nieuwe wetgever de oude orde ziet als misdadig.

Wil een wet functioneren dan mogen we de funderende misdaad niet zien; daarom doen we alsof de wet van God is gegeven of is geworteld in eeuwenoude tradities.

Janus

Maar ook het verhaal van de funderende misdaad is een mythe die verhult dat de wettelijke orde structureel is verdeeld: achter iedere rechter schuilt een beul. De wet heeft een Janus-hoofd: van voren zien we een vredelievend gezicht, maar van achter verneukt ze je.

Ook de autoritaire tautologie: 'wet is wet' wijst op de interne tegenstrijdigheid; iedere wet is een gewettigd geweld, zijn eigen parodie. In de kloof die de publieke wet scheidt van zichzelf als gewettigde misdaad, gedijt de obscene ontgroening. Vernederende rituelen duiken op waar de wet faalt en haar steun zoekt in illegaliteit. In dit schimmenrijk is de verbeelding aan de macht: tijden de ontgroening worden dromen van seks en geweld werkelijkheid. De ongeschreven regels steunen de officiële macht zolang zij in de schaduw blijven; publieke erkenning leidt tot chaos.

De zwarte keerzijde

De zwarte keerzijde representeert de gemeenschapszin op zijn zuiverst; de collectieve overtreding en de schaamte houdt het corps bijeen. De 'omgekeerde wereld' houdt de publieke orde draaiende. Wie niet meedraait in de parallelle dimensie, zal nimmer een plaats vinden in de officiële wereld.

Overigens bestaan er opmerkelijke overeenkomsten tussen boven- en onderwereld. De wet en de ontgroening berusten op strikte bevelen die de onderdaan dwingen zijn persoonlijke idiotismen te offeren: denk niet na, doe je plicht.

Ik zwijg hier verder over het leger: al merkte Eric Trump, een zoon van de Amerikaanse president, op dat waterboarding niets anders is dan een ontgroening. Alsof de martelingen in Guantanamo Bay je voorbereiden op de Amerikaanse levenswijze.

Psychopathie als methode

'A controlled psychopathy is a way of resocialising people and tribalizing them into mutually supportive groups.'

- J.G. Ballard *Super-Cannes*

Handhaving van de wet vereist onwettige handelingen. Denk aan de 'zwarte fondsen' van de veiligheidsdiensten. Of aan staatsraison, een absolutistisch principe dat het staatsbelang stelt boven de wet en de moraal.

In oorlogstijd spoort de wet de burgers aan te doen wat zij nadrukkelijk verbiedt. Dit werkt twee kanten op: de ongeschreven regels verbieden wat de wet beveelt (eerste hulp,

voeding) en staan toe wat de wet afwijst (marteling, verkrachting). Denk ook aan Bond, James Bond en zijn 'license to kill'. Omdat de wet is gespleten, kan de misdaad de letter van de wet schenden op een manier die de geest van de wet versterkt. Ingewijden weten dat ze vuile handen mogen maken.

We herkennen de logica ook in de jihadisten die blowen, zuipen en wippen om te verhullen dat ze een bomaanslag voorbereiden: in naam van Allah overtreden ze de geloofswetten. In naam van het ongeboren kind schieten Pro-life activisten abortusartsen dood. In naam van familiewaarden randen mannen homo's aan. In naam van 'westerse' normen en waarden schenden we de mensenrechten.

Super-Cannes

De rol van de misdaad als stut van de orde staat centraal in de roman *Super-Cannes* (2000) van J. G. Ballard. Expats leven in een gesloten gemeenschap voor de nieuwe elite, Eden-Olympia, een high-tech bedrijvenpark gesitueerd in de heuvels boven de Franse stad Cannes, vandaar de naam Super-Cannes. De geleerden en managers zijn zo opgeslorpt door hun werk dat de zwembaden, sportcentra en café's er verlaten bij liggen. Keerzijde vormen hun depressies en slape-loosheid.

Een visionaire psychotherapeut, Wilder Penrose, werkt aan het 'ideeën-laboratorium voor het nieuwe millennium.' In zijn plannen voor de 'intelligente stad' gaat innovatieve gezondheidszorg gepaard met avantgarde pathologieën: vrijetijdsgeweld. Hij pleit voor een homeopathische waanzin

(‘microdoses waanzin als de sporen van strychnine in een pepmiddel’) die Eden-Olympia in een ‘staat van onverklaarde oorlog’ houdt, en zijn inwoners verleid tot hyper-effectiviteit. ‘Psychopathie is zelf zijn beste medicijn, en is het altijd geweest. Soms krijgt zij hele naties in haar greep en onderwerpt zij ze aan hevige therapeutische schokken. Geen geneesmiddel in de wereld is zo krachtig.’ (De uitspraak lijkt een parodie op Karl Krauss die meende dat psychoanalyse de kwaal was die ze wilde genezen.)

Penrose moedigt zijn patiënten aan zich in hun vrije tijd over te geven aan seks en geweld. ‘De consumptiemaatschappij snakt naar het afwijkende en onverwachte – psychopathie is de enige motor die sterk genoeg is om onze verbeelding te prikkelen, om de kunsten, wetenschappen en industrie in de wereld voort te stuwen.’ Penrose organiseert therapiegroepen die in het weekeinde immigranten, pooiers en verslaafden in elkaar slaan. Penrose heerst als een Lord of Misrule over zijn onderwereld, en geniet van de ravage.

Hij herinnert aan de jeugdijaren: ‘Net als wij allen heb je gestolen bij de lokale supermarkt. Het was enorm opwindend, en vergrootte je morele besef. Maar je was verstandig en hield het bij een of twee middagen in de week. Dezelfde regels zijn van toepassing op de maatschappij in het groot. [...] Een vrijwillige en redelijke psychopathie is de enige manier om een gedeelde morele orde te kunnen opleggen.’ De psychiater raadt de managers aan hun meest gewelddadige en seksuele fantasieën uit te leven. Ze worden wreed omdat het ze wordt opgedragen, en het erop volgende gevoel van

schuld bindt ze sterker dan ooit aan de wet. Enerzijds rationaliseren ze hun gedrag, 'In veel opzichten vervullen wij de taken die de politie zou moeten vervullen, en we verlossen ze van hun verplichtingen.' Anderzijds voelen ze zichzelf hechter verbonden met hun gemeenschap dankzij hun herontwaakte morele gevoel. Alle inwoners weten van de sociale wandaden, maar niemand spreekt erover.

Solidariteit in zonde

Wat verleidt mensen ertoe de publieke wet te gehoorzamen, als hun particuliere belangen ze aansporen tot rebellie? De officiële regels wekken geen enthousiasme, de formele wet sluit nooit volledig aan op de realiteit. Daarom wordt de kloof opgevuld met ongeschreven regels die doelen op degenen die een innerlijke afstand voelen tot de orde.

De collectieve misdaad bindt een gemeenschap in een smerig geheim. De eenheid berust op een solidariteit-in-de-zonde. *Felix culpa*. De overtreding maakt de deelnemers wederzijds chantabel. Via de zonde houdt de macht greep op zijn onderdanen. Collectieve vernederingen maken mensen tot 'bloedbroeders'. Het gescheld en de seksuele toespelingen bij de ontgroening zijn geen banalisering en erotisering van de formele discipline, maar de obscene kern die de officiële werkwijze doelmatig maakt.

COR

Ook ongepaste cadeautjes kunnen leiden tot een productieve vernedering. In december 2015 werden door de Centrale

D/2017/45/254 - ISBN 978 94 014 4397 5 - NUR 740

Vormgeving cover: Studio Lannoo

Vormgeving binnenwerk: Studio Lannoo

Zetwerk binnenwerk: Studio Lannoo

© De auteurs

Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd worden en
of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie,
microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Academia Press

Prudens Van Duyseplein 8

9000 Gent - België

www.academiapress.be